

داده‌های توصیفی و روابط کتابشناختی در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتال ایران براساس استاندارد آر.دی.ای.

خدیجه مرادی | محسن حاجی‌زین‌العابدینی | حمید دلیلی

چکیده

هدف: شناسایی داده‌های توصیفی و روابط کتابشناختی به‌کاررفته در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتال ایران است. میزان انطباق این داده‌ها که براساس قوانین فهرست‌نویسی انگلومریکن ایجاد شده‌اند، با استاندارد آر.دی.ای.سنجیده شده است.

روش/رویکرد پژوهش: کاربردی به روش پیمایشی-توصیفی. روش گردآوری داده‌ها مشاهده‌ای و تحلیلی است. برای گردآوری داده‌ها از سه سیاهه‌وارسی استفاده شده است.

یافته‌ها: عناصر مربوط به نواحی «عنوان و شرح پدیدآور»، «نوع منبع»، «ناحیه نشر» و «ناحیه توصیف فیزیکی» بیشترین کاربرد را در میان هشت ناحیه توصیف کتابشناختی به‌خود اختصاص داده‌اند. همچنین بررسی انواع روابط کتابشناختی به‌کاررفته در پیشینه‌های کتابخانه‌های دیجیتال نشان داد که دو رابطه هم‌ارز و اشتقاقی بیشترین کاربرد، و دو رابطه همراهی و توالی کمترین کاربرد را داشته‌اند. انطباق ویژگی‌های موجودیت‌های اثر، برداشت، قالب و مدرک استاندارد آر.دی.ای. با داده‌های توصیفی موجود در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتال نشان داد که اکثریت ویژگی‌های تعریف شده در موجودیت‌های اثر، برداشت و مدرک در پیشینه‌ها وجود نداشته و در موجودیت قالب نیز انطباق بسیار کمی وجود داشته است.

نتیجه‌گیری: باتوجه به اینکه هر یک از ویژگی‌های موجودیت‌های آر.دی.ای. براساس نیازهای تعریف شده در دو الگوی مفهومی پایه آن (اف.آر.بی.آر. و فراد) تعریف شده‌اند و هر یک قادر به برآوردن یکی از این نیازها هستند، لازم است مفهوم و کارکرد هر یک از عناصر داده‌ای مورد نیاز برای ارائه در پیشینه‌های کتابشناختی مشخص و تعریف شوند و به‌درستی در پیشینه‌های کتابشناختی ارائه گردند.

کلیدواژه‌ها

داده‌های توصیفی، پیشینه کتابشناختی، قواعد انگلومریکن، استاندارد آر.دی.ای.، روابط کتابشناختی

داده‌های توصیفی و روابط کتابشناختی در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتال ایران بر اساس استاندارد آر.دی.ای.

خدیجه مرادی^۱ | محسن حاجی‌زین‌العابدینی^۲ | حمید دلیلی^۳

دریافت: ۱۳۹۱/۳/۲۴ پذیرش: ۱۳۹۱/۷/۲۲

مقدمه

عناصر و داده‌های اطلاعاتی موجود در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتال نقش مهمی در بازیابی اطلاعات، شناسایی منابع اطلاعاتی، مکان‌یابی منابع، برقراری پیوند میان منابع مرتبط به هم، انتخاب، دریافت منابع و مدیریت پایگاه ایفا می‌کنند. این داده‌ها بر اساس قوانین خاصی که معمولاً توسط متخصصان و بر اساس نیازهای جامعه وضع می‌شوند، تنظیم شده‌اند. این قواعد و اصول در طی زمان بر اساس مقتضیات موجود توسعه و گسترش یافته‌اند. تقریباً حدود سه دهه است که جوامع بین‌المللی از قوانین فهرست‌نویسی انگلو امریکن برای توصیف کتابشناختی منابع در فهرست‌های کتابخانه‌ای استفاده می‌کنند. امروزه با توجه به تغییراتی که در محیط فهرست‌نویسی ایجاد شده، قوانین و استانداردهای فهرست‌نویسی نیز تغییر کرده است. افزایش میزان انتشارات، هم در حوزه چاپی و هم در حوزه دیجیتال، ایجاد انواع انتشارات دیجیتال (نشر رسمی مانند کتاب و مجله الکترونیکی، نشر غیررسمی مانند وبلاگ‌ها، ویکی‌ها و...)، ایجاد قالب‌ها و اشکال جدید اطلاعاتی، تبدیل کتابخانه‌های سنتی به کتابخانه‌های دیجیتال، تغییر کاربری کتابخانه‌ها و ارائه خدمات به کاربران در سراسر دنیا، باعث شده که نیاز به ایجاد استانداردها و قوانین جدید بیش از پیش احساس شود. در این پژوهش، پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتال ایران (که امروزه در حال گسترش هستند)، مورد بررسی قرار گرفته و امکان استفاده از استاندارد توصیف و دسترسی به منبع

۱. کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی
(نویسنده مسئول)

atefehmorady@gmail.com

۲. استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی
مرکز اطلاعات و مدارک کشاورزی

zabedini@gmail.com

۳. استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی
دانشگاه پیام‌نور مشهد

(آر.دی.ای.)^۴ که جایگزینی برای قواعد فهرست نویسی انگلوماریکن (ویرایش دو)^۵ است (پیش نویس آر.دی.ای. (۲۰۰۸c)، مطالعه شده است. دلیل اینکه در ابتدا به ارزیابی وضعیت توصیفی منابع کتابخانه‌های دیجیتالی پرداخته شده، این است که بضاعت سازماندهی اطلاعات موجود در این کتابخانه‌ها همین است. داده‌های توصیفی این کتابخانه‌ها و منابع دیجیتالی آنها از کتابخانه‌های معمولی و سنتی گرفته شده و در نتیجه براساس قواعد انگلوماریکن تهیه شده‌اند. برای اینکه بتوانیم در آینده قواعد جدید آر.دی.ای. را پیاده‌سازی کنیم، باید وضعیت موجود را به درستی بشناسیم. ضمن اینکه یکی از پایه‌های اصلی قواعد آر.دی.ای. نیز قواعد انگلوماریکن است و در صورتی که وضعیت توصیفی منابعی که براساس این قواعد تهیه شده‌اند مناسب باشد، پس از تبدیل به قواعد آر.دی.ای. مشکلات آنها کمتر خواهد بود. هدف از انجام پژوهش، شناسایی مشکلات فهرست نویسی توصیفی منابع کتابخانه‌های دیجیتالی و میزان انطباق آنها با استاندارد آر.دی.ای. برای کامل تر شدن پیشینه و در نتیجه سهولت ذخیره و بازیابی اطلاعات در کتابخانه‌های دیجیتالی است.

پرسش‌های اساسی مطرح در پژوهش شامل موارد زیر است:

۱. وضعیت داده‌های توصیفی به کار رفته در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتالی ایران چگونه است؟
۲. داده‌های توصیفی به کار رفته در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتالی ایران، تا چه میزان با ویژگی‌های تعریف شده موجودیت‌های استاندارد آر.دی.ای. مطابقت دارند؟
۳. روابط کتابشناختی به کار رفته در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتالی ایران چگونه است؟

روش پژوهش

پژوهش از نوع کاربردی و به روش پیمایشی - توصیفی انجام شده است، روش گردآوری اطلاعات مشاهده‌ای و تحلیلی است. در مرحله اول، عناصر توصیفی به کار رفته در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتالی ایران مورد بررسی قرار گرفته است. چون اغلب کتابخانه‌های دیجیتالی، فراداده‌ها یا عناصر توصیفی خود را از الگوی کتابخانه‌های معمولی گرفته‌اند، این بررسی براساس قواعد رایج فهرست نویسی در کشور یعنی «قواعد فهرست نویسی انگلوماریکن (ویرایش دوم)» انجام شده است. عناصر براساس هشت ناحیه توصیف کتابشناختی استاندارد بین‌المللی توصیف کتابشناختی (آی.اس.بی.دی.)^۶ که پایه و اساس قوانین انگلوماریکن است، تنظیم و بررسی شده تا وضعیت کنونی پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتالی مشخص شود. در مرحله بعد، عناصر توصیفی موجود

4. Resource Description and Access (RDA)
5. Anglo American Cataloging Rules- 2nd ed (AACR2)
6. International Standard of Bibliographical Description (ISBD)

در پیشینه‌های کتابشناختی این کتابخانه‌ها با ویژگی‌های تعریف شده چهار موجودیت «اثر»^۷، برداشت^۸، قالب^۹ و مدرک^{۱۰} الگوی مفهومی ملزومات کارکردی پیشینه‌های کتابشناختی (اف.آر.بی.آر.)^{۱۱} که یکی از الگوهای بنیادی و پایه ایجاد استاندارد آر.دی.ای. است، بررسی شده تا میزان انطباق عناصر توصیفی پیشینه‌ها با ویژگی‌های تعریف شده برای هر یک از موجودیت‌ها مشخص شود^{۱۲}. در ادامه به دلیل مشخص کردن روابط کتابشناختی به کاررفته در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتالی، هفت نوع رابطه کتابشناختی که در پایان‌نامه دکتر تیلت^{۱۳} (۱۹۸۷) به آنها اشاره شده است، بررسی و میزان کاربرد هر یک از روابط در پیشینه‌ها مشخص شده است.

جامعه آماری پژوهش، پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتالی ایرانی است. متأسفانه هیچ منبع مستندی برای تهیه فهرست کتابخانه‌های دیجیتالی ایران موجود نبود. بنابراین معیار انتخاب کتابخانه‌های دیجیتالی ایران، شاخص‌های معرفی شده در آخرین پژوهش‌های انجام گرفته در حوزه کتابخانه‌های دیجیتالی که توسط نادری‌راوندی (۱۳۸۸)، علیپورحافظی (۱۳۸۸) و نوروزی (۱۳۸۸) انجام شده، می‌باشد. در ادامه، شاخص‌های معرفی شده برای انتخاب کتابخانه‌های دیجیتالی در پژوهش‌های صورت گرفته و انواع کتابخانه‌های دیجیتالی معرفی شده به تفکیک ارائه می‌شود.

علیپورحافظی (۱۳۸۸) در تعریف کتابخانه‌های دیجیتالی ذکر می‌کند که کتابخانه‌های دیجیتالی، سازمان‌هایی هستند که در آن:

۱. منابع اطلاعاتی دیجیتال باید مبتنی بر اصول مجموعه‌سازی، گردآوری یا تولید شده باشند؛

۲. کارکنان متخصصی به انتخاب و سازماندهی منابع اطلاعاتی پردازند؛

۳. اطلاعات تمام متن دیجیتال به جامعه کاربران آن کتابخانه ارائه شود؛

۴. مدیریت منابع اطلاعاتی با استفاده از سازوکارهای مدیریت فایل، مانند مدیریت در

نمایش و ارائه اطلاعات به کاربران و مدیریت سطح دسترسی صورت پذیرد؛ و

۵. اطلاعات دیجیتالی به مدت زمان طولانی به‌مثابه منابع اطلاعاتی پایدار، قابل دسترس

باشند. کتابخانه‌هایی که همه این عناصر را دارا باشند، کتابخانه دیجیتالی نامیده می‌شوند.

8. Expression

9. Manifestation

10. Item

11. Functional Requirements for

Bibliographic Records (FRBR)

۱۲. این اطلاعات از متن پیش نویس آر.دی.ای.

JSC (۲۰۰۸b) که در قسمت منابع با (۲۰۰۸a)

و (۲۰۰۸c) JSC مشخص شده اند، استخراج

گردیده است.

13. Tillet

تبیان، کتابخانه دیجیتالی دید، کتابخانه دیجیتالی مرکز تحقیقات مخابرات ایران، کتابخانه دیجیتالی دانشگاه علم و صنعت، کتابخانه دیجیتالی مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری، کتابخانه دیجیتالی اهل البیت، کتابخانه دیجیتالی پژوهشگاه نیرو، کتابخانه دیجیتالی دانشکده کارآفرینی دانشگاه تهران، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، کتابخانه دیجیتالی شهرک

علمی و تحقیقاتی اصفهان، و مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.

نوروزی (۱۳۸۸) معتقد است منظور از کتابخانه‌های دیجیتال ایران، کتابخانه‌هایی هستند که از لحاظ مکانی وابسته به سازمان‌های مادر خود بوده و با بهره‌گیری از شبکه‌های ارتباطی به فعالیت می‌پردازند. این گونه کتابخانه‌ها بر اساس خط‌مشی خاص و با بهره‌گیری از کارکنان متخصص، منابع اطلاعاتی دیجیتال را گردآوری و یا تولید کرده، به شکل دیجیتالی ذخیره، سازماندهی و از طریق ارائه خدمات به کاربران خود اشاعه می‌دهند. ذکر این نکته حائز اهمیت است که سازمان مادر می‌تواند به همراه کتابخانه دیجیتالی، دارای سایر اشکال کتابخانه‌ای نیز باشد. کتابخانه‌های معرفی شده بر اساس شاخص‌های این پژوهش عبارتند از: کتابخانه دیجیتالی دانشگاه علوم پزشکی شیراز، مرکز تحقیقات مخابرات ایران، پژوهشگاه نیرو، دانشگاه امیرکبیر، مؤسسه اهل‌البیت، دانشکده کارآفرینی دانشگاه تهران، کتابخانه دیجیتالی تبیان، دید، مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری، دانشگاه علم و صنعت، پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، دانشگاه شریف و دانشگاه تهران.

نادی‌اروندی (۱۳۸۸) معتقد است ۱۴ شاخص اصلی باید در طراحی کتابخانه‌های دیجیتالی در نظر گرفته شوند. این شاخص‌ها عبارتند از: «منابع تمام‌متن، دسترسی مطمئن و پایدار، قالب منابع، جست‌وجو و بازیابی، منابع چاپی در کنار دیجیتالی، کاربران خاص، مجموعه‌سازی، نیروی متخصص، قابلیت همکاری با دیگر کتابخانه‌ها، سازماندهی، حق مالکیت معنوی، خدمات، استاندارد و استانداردسازی و توسعه و تجهیز زیرساخت‌ها». کتابخانه‌های معرفی شده بر اساس شاخص‌های این پژوهش عبارتند از: دید، پارس‌تک، کتابخانه یعسوب‌الدین علیه‌السلام، تبیان، کتابخانه دیجیتالی اهل‌البیت، حوزه، دانلود کتاب، کتابخانه مجازی ایران.

با بررسی شاخص‌ها و انواع کتابخانه‌های دیجیتالی معرفی شده در پژوهش‌های فوق و با توجه به نوع و ماهیت این پژوهش از بین کتابخانه‌های دیجیتالی معرفی شده در قسمت بالا، در نهایت ۱۲ کتابخانه دیجیتالی به‌عنوان جامعه پژوهش انتخاب شدند (شرح کامل دلایل انتخاب این کتابخانه‌ها و نمونه‌ها در ادامه و در بخش انتخاب داده‌ها، ارائه شده است).

نمونه پژوهش شامل ۲۷۷ پیشینه کتابشناختی است که با جست‌وجو چهار اثر «قرآن، نهج‌البلاغه، مثنوی و شاهنامه» در فیلد عنوان و انتخاب کتاب^{۱۴} به‌عنوان منبع اطلاعاتی در وب‌سایت کتابخانه‌های دیجیتالی مورد بررسی، انتخاب شدند. دلایل انتخاب این چهار اثر به شرح زیر است:

• با توجه به اینکه ۱۲ کتابخانه دیجیتالی مورد بررسی، هر کدام دارای پوشش موضوعی خاصی بودند، بنابراین برای جست‌وجو و جمع‌آوری پیشینه‌ها می‌بایست آثاری انتخاب

۱۴. با استناد به یافته‌های پایان‌نامه علیپورحافظی (۱۳۸۸)، مبنی بر اینکه ۹۹ درصد منابع اطلاعاتی کتابخانه‌های دیجیتالی ایران را کتاب تشکیل می‌دهد، در پژوهش حاضر «کتاب» به‌عنوان منبع مورد بررسی انتخاب شد. بنابراین، جست‌وجوی کلیدواژه‌های مورد بررسی در پژوهش، در فیلد عنوان صورت گرفت و نوع منبع نیز «کتاب» انتخاب شد.

می‌شدند که عمومی بوده و در همه کتابخانه‌ها موجود بوده و امکان بازیابی آنها وجود داشته باشد.

• تعداد پیشینه‌های تولید شده در ارتباط با چهار اثر انتخابی در کتابخانه‌های دیجیتالی انتخاب شده بیشتر بوده است.

• باتوجه به یکی از اهداف پژوهش، بررسی چهار موجودیت «اثر، برداشت، قالب و مدرک» بوده، بنابراین می‌بایست آثار مرکبی انتخاب می‌شد که چهار موجودیت «اثر، برداشت، قالب و مدرک» را پوشش دهد؛ بنابراین چهار اثر مهم در حوزه دین و ادبیات انتخاب شدند. • باتوجه به اینکه بررسی روابط کتابشناختی مورد نظر بود و روابط کتابشناختی در آثار مذهبی و ادبی نمود بیشتری دارند، بنابراین چهار اثر که به نوعی مشخص‌کننده مهم‌ترین آثار در دو حوزه دین و ادبیات هستند، یعنی «قرآن، نهج البلاغه، شاهنامه و مثنوی»، انتخاب شدند. برای انجام پژوهش حاضر از سه سیاهه‌وارسی^{۱۵} به‌عنوان ابزارهای گردآوری اطلاعات استفاده شد. باتوجه به اینکه برای انجام پژوهش حاضر معیار مدونی وجود نداشت، بنابراین سیاهه‌هایی محقق ساخته برای این منظور تهیه شد.

برای ارزیابی وضعیت کنونی پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتالی، تصمیم گرفته شد تا یک سیاهه‌وارسی از عناصری که براساس استاندارد فهرست‌نویسی موجود در فهرست‌ها به‌کار رفته‌اند، ایجاد شود. بنابراین استاندارد فهرست‌نویسی به‌کار گرفته شده در این بخش پژوهش، قواعد فهرست‌نویسی انگلوماریکن، ویرایش دوم، سال ۱۹۹۸ و سطح دوم توصیف آی.اس.بی.دی.^{۱۶} بوده است. دلیل انتخاب سطح دوم توصیف این بود که، سطح دوم توصیف کتابشناختی متداول‌ترین سطح توصیف در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های ایران برای برآوردن نیازهای کاربران و جست‌وجوگران اطلاعاتی است. سیاهه‌وارسی دوم، که مربوط به پرسش دوم پژوهش می‌باشد، شامل داده‌های توصیفی برگرفته شده از متن پیش‌نویس استاندارد آر.دی.ای. بوده است. برای تهیه سیاهه‌وارسی، متن پیش‌نویس آر.دی.ای. که در ۳۱ اکتبر سال ۲۰۰۸ توسط کمیته همکاری مشترک منتشر شده بود، مورد بررسی قرار گرفت. باتوجه به اینکه هدف پژوهش بررسی داده‌های توصیفی بود، بنابراین ویژگی‌های تعریف شده برای هر یک از موجودیت‌های گروه اول الگوی اف.آر.بی.آر. «اثر، برداشت، قالب و مدرک» و موجودیت‌های الگوی مفهومی ملزومات کارکردی داده‌های مستند (فرد) «فرد، فامیل و تالگان» که در بخش اول تا پنجم متن پیش‌نویس استاندارد آر.دی.ای. وجود دارند، بررسی شد. برای تعیین نقاط بازیابی، بخش ششم تا دهم آر.دی.ای. که مربوط به روابط بین موجودیت‌هاست مورد بررسی قرار گرفت و داده‌های مربوط به نقاط بازیابی مربوط به هر یک از موجودیت‌ها انتخاب شدند. سیاهه‌وارسی حاضر، شامل عناصر هسته

15. Checklist

۱۶. آی.اس.بی.دی. کوت نوشت استاندارد
بین‌المللی توصیف کتابشناختی پایه‌وساس
ساخت و ایجاد قواعد انگلوماریکن بوده است.

آردی.ای. که باید لزوماً در پیشینه حضور داشته باشند به همراه عناصر اختیاری^{۱۷} دیگر است. برخی از عناصر اختیاری به دلایل زیر حذف شدند:

۱. به دلیل اینکه کتاب به عنوان منبع اطلاعاتی در این پژوهش انتخاب شده بود، عناصر مربوط به فهرست نویسی کتاب انتخاب و عناصر مربوط به منابع دیگر، حذف شدند.

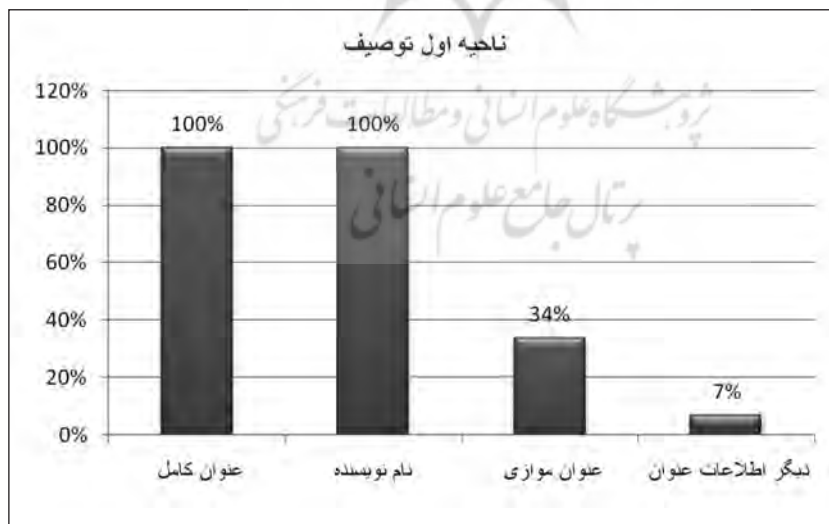
۲. برخی از عناصر انتخابی مانند تاریخ کپی رایت و... که در کشور ایران کاربردی نداشتند، حذف شده و در سیاهه واریسی گنجانده نشدند.

سیاهه واریسی سوم که مربوط به پرسش سوم پژوهش است، برای سنجش انواع روابط به کاررفته در پیشینه های کتابشناختی کتابخانه های دیجیتالی ایران تهیه شد. سیاهه واریسی مذکور براساس تقسیم بندی های تیلت که در سال ۱۹۸۷ در پایان نامه دکتری خود مشخص کرده و معرفی عناصر ارتباط دهنده هر یک از روابط کتابشناختی که در مقاله فتاحی (۱۳۷۵) معرفی شده بود، تهیه شده است.

یافته ها

۱. وضعیت داده های توصیفی به کاررفته در پیشینه های کتابشناختی کتابخانه های دیجیتالی ایران:

برای بررسی وضعیت کنونی عناصر توصیفی به کاررفته در پیشینه های کتابشناختی کتابخانه های دیجیتالی ایران، عناصر توصیفی پیشینه ها با سیاهه واریسی اول سنجیده شد و نتایج براساس هشت ناحیه توصیف کتابشناختی در نمودارهای ۱-۶ مشخص شده است.

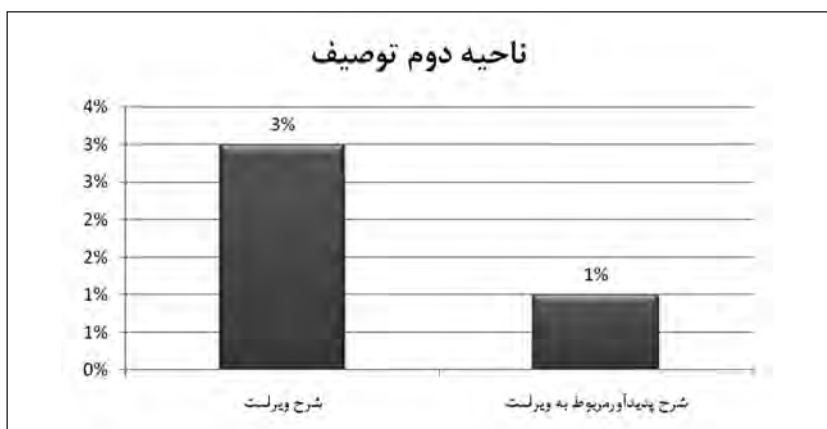
نمودار ۱

ناحیه اول توصیف
(ناحیه عنوان و شرح پدیدآور)

17. Optional elements

نمودار ۲

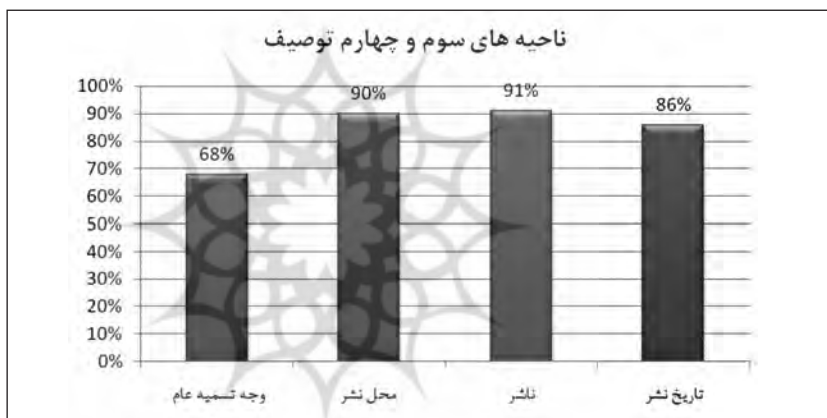
ناحیه ویراست

همانگونه که نمودار ۲ نشان می‌دهد، بیشتر پیشنهادها مورد بررسی، عناصر ناحیه ویراست را دربر ندارند.

نمودار ۳

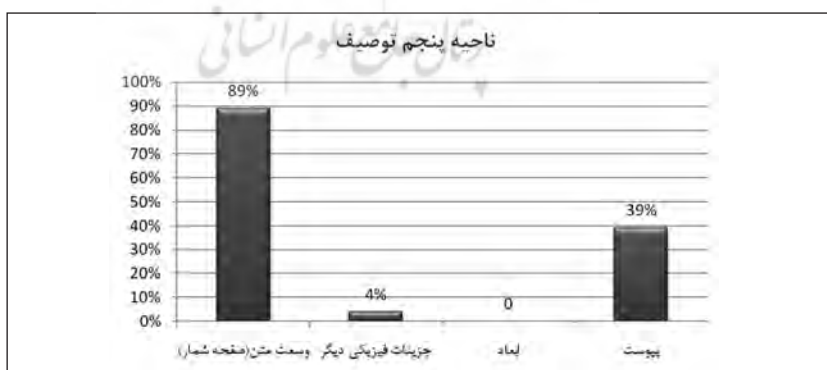
ناحیه نوع منبع و
ناحیه وضعیت نشر

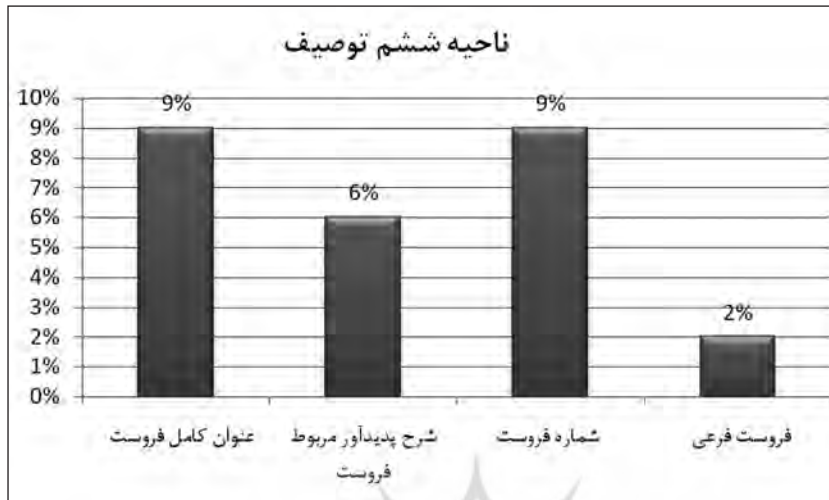
همانگونه که نمودار ۳ نشان می‌دهد، ۶۸ درصد پیشنهادها وجه تسمیه عام را به کار برده‌اند و همچنین بیشتر پیشنهادها دارای عناصر ناحیه نشر بوده‌اند.

نمودار ۴

ناحیه توصیف فیزیکی

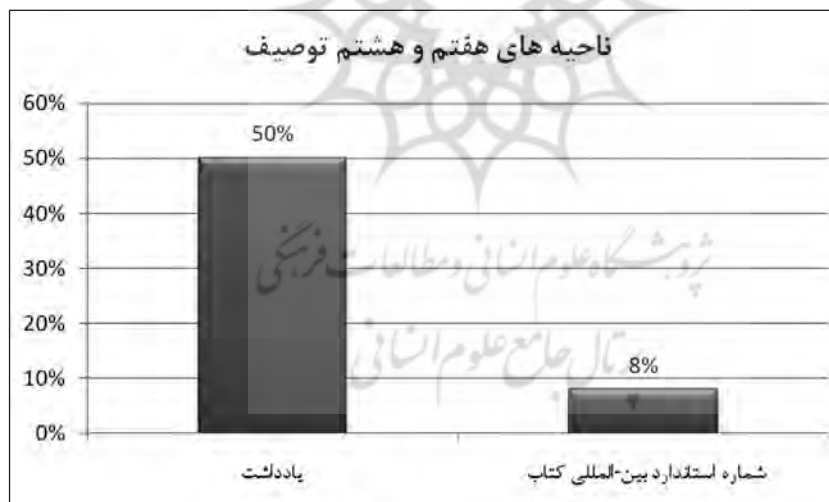
همانگونه که نمودار ۴ نشان می‌دهد، در این ناحیه عنصر صفحه‌شمار با ۸۹ درصد، بیشترین کاربرد و عنصر ابعاد نیز در هیچ‌یک از پیشینه‌ها کاربردی نداشته است.

نمودار ۵

ناحیه فروست

همانگونه که نمودار ۵ نشان می‌دهد، درصد کمی از عناصر این ناحیه در پیشینه‌ها وجود دارند.

نمودار ۶

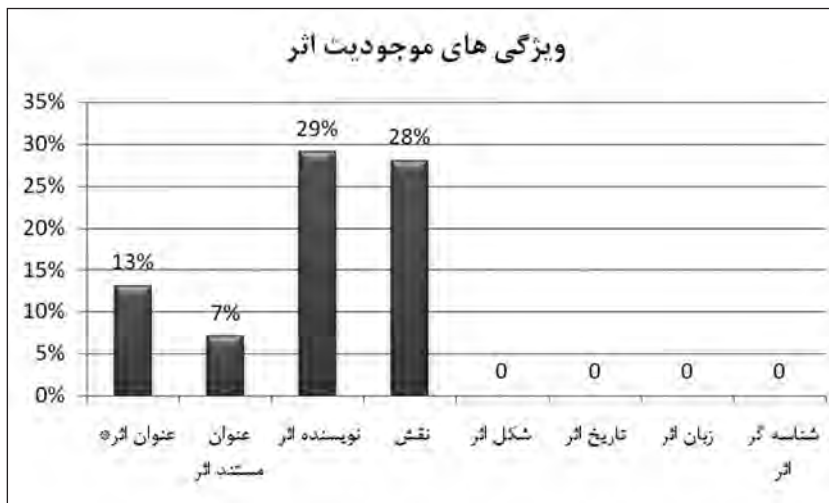
ناحیه یادداشت و شابک

همانگونه که نمودار ۶ نشان می‌دهد، عنصر یادداشت در نیمی از پیشینه‌ها به کاررفته و شابک نیز تنها در ۸ درصد پیشینه‌ها به کاررفته است. تجزیه و تحلیل هشت ناحیه توصیف کتابشناختی موجود در پیشینه کتابشناختی

کتابخانه‌های دیجیتالی ایران نشان داد که دو عنصر نام نویسنده و عنوان کامل در همه پیشینه‌های مورد بررسی به کار رفته‌اند. از بین عناصر دیگر، عناصر موجود در ناحیه نشر بودند که در بیشتر پیشینه‌ها وجود داشته‌اند. کاربرد بیشتر این عناصر در پیشینه‌ها را می‌توان به دلیل اهمیت این عناصر در شناسایی و انتخاب منابع اطلاعاتی هم برای کاربر و هم برای فهرست‌نویسان نسبت داد. سه ناحیه ویراست، فروست و شابک که در بیشتر پیشینه‌ها وجود نداشته‌اند، احتمالاً به دلیل عدم استفاده از یک استاندارد و قانون خاصی برای سازماندهی منابع اطلاعاتی موجود در این کتابخانه‌ها، و یا به دلیل عدم استفاده از کتابداران متخصص در سازماندهی منابع اطلاعاتی کتابخانه‌های دیجیتالی است. با توجه به کارکردهایی که ارسطوپور (۱۳۸۷) در پژوهش خود برای هر یک از عناصر داده‌ای مشخص کرده، این عناصر نقش مهمی در شناسایی، توصیف، مدیریت، روزآمدی، و ارتباطدهی منابع اطلاعاتی هم برای کاربران و هم برای کتابداران ایفا می‌کنند، بنابراین وجود آنها در یک پیشینه الزامی است. همچنان‌که در استانداردهای نویسی مانند استاندارد آر.دی.ای. این عناصر جزو عناصر هسته موجودیت قالب برگزیده شده‌اند. عناصر ناحیه‌های نوع منبع، توصیف فیزیکی، یادداشت که برای شناسایی و توصیف منابع به کار می‌روند نیز نتوانسته‌اند نیازهای کاربران را در انتخاب منبع مورد نظرشان تأمین کنند.

۲. تطبیق عناصر توصیفی به کار رفته در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتالی ایران با ویژگی‌های تعرف شده موجودیت‌های استاندارد آر.دی.ای.:

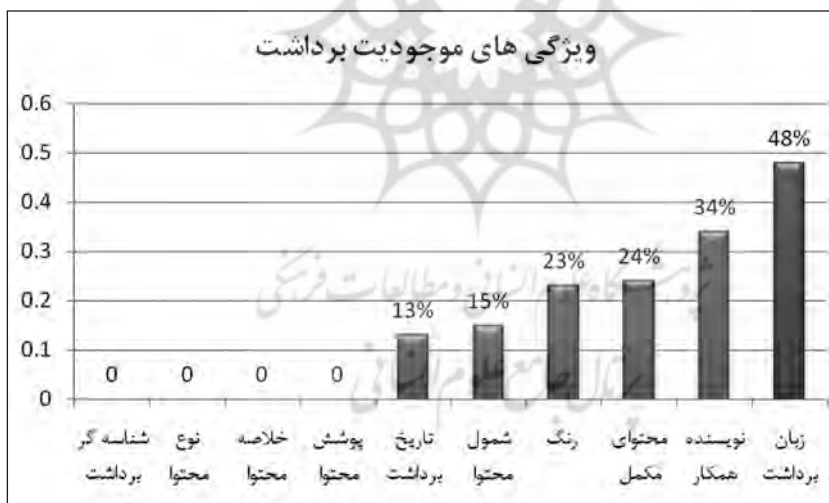
این بخش، قسمت مهمی از پژوهش است. زیرا وضعیت پیشینه‌های کتابشناختی فارسی را در انطباق با قواعد آر.دی.ای. روشن می‌سازد. در این قسمت، عناصر توصیفی به کار رفته در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتالی، با سیاهه‌وارسی تهیه شده از ویژگی‌های هر یک از موجودیت‌های استاندارد آر.دی.ای. مطابقت داده شد و وجود و عدم وجود هر یک از ویژگی‌ها مشخص گردید. اطلاعات این قسمت از طریق سیاهه‌وارسی که عناصر و قواعد آر.دی.ای. را منعکس می‌کرد، گردآوری شده است. به دلیل اینکه بخش توصیفی آر.دی.ای. بر پایه اف.آر.بی.آر. پایه‌گذاری شده است، بنابراین برای تحلیل داده‌های توصیفی استاندارد آر.دی.ای.، به بررسی ویژگی‌های موجودیت‌های گروه اول این الگوی مفهومی یعنی موجودیت‌های اثر، برداشت، قالب و مدرک (نسخه) و روابط آنها با یکدیگر و دیگر موجودیت‌های گروه دوم و سوم پرداخته شد. نتایج در نمودارهای ۷-۱۰ نشان داده شده است.

نمودار ۷

عناصر مربوط به موجودیت اثر

همانگونه که نمودار ۷ نشان می‌دهد بیشترین کاربرد ویژگی موجودیت اثر^{۱۸} «نویسنده اثر» با ۲۹ درصد و «نقش» با ۲۸ درصد است که این ویژگی همان شناسه افزوده نام در قواعد انگلوماریکن است. ویژگی‌های شکل اثر، تاریخ اثر، زبان اثر، شناسه‌گر اثر در هیچ یک از پیشینه‌ها به کار نرفته است.

نمودار ۸

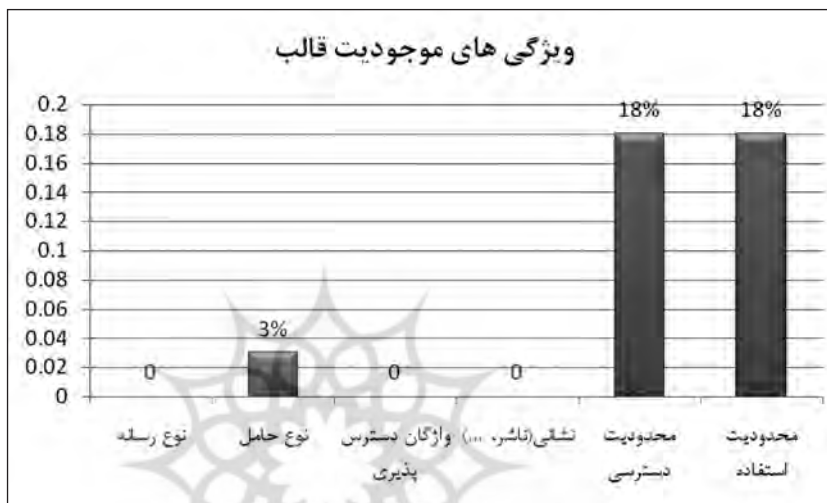
عناصر مربوط به موجودیت برداشت

موجودیت برداشت نیز یک موجودیت غیرمادی و انتزاعی است. همانگونه که نمودار ۸ نشان می‌دهد، زبان برداشت و نویسنده همکار بالاترین کاربرد را در پیشینه‌ها داشته‌اند. شناسه‌گر برداشت، نوع محتوا، خلاصه محتوا، پوشش محتوا در هیچ یک از پیشینه‌ها به کار نرفته‌اند. نوع محتوا یکی از عناصری است که مختص استاندارد آر.دی.ای. بوده و یکی

۱۸. موجودیت اثر، یک موجودیت انتزاعی و غیرمادی است و ویژگی‌های آن در واقع در بخش دوم آر.دی.ای. که مربوط به نقاط بازیابی مستند است، قرار می‌گیرند.

از سه عنصری است که جایگزین شناسه اختیاری عام قواعد فهرستنویسی انگلومریکن شده است.

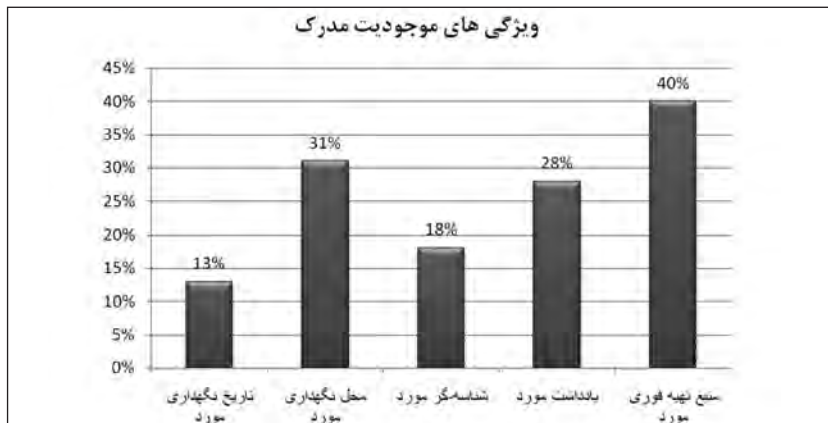
در حقیقت تفاوت در نوع محتوا، برداشت‌های متفاوت را نشان می‌دهد. به عنوان مثال، زمانی که یک اثر واحد به صورت متنی یا تصویر و یا مواد کار توگرافیکی و... منتشر شود برداشت‌های مختلف از یک اثر را نشان می‌دهد. ویژگی‌های موجودیت‌های برداشت و اثر، مستندات را در بر می‌گیرند.

نمودار ۹

ویژگی های موجودیت قالب

موجودیت قالب استاندارد آر.دی.ای. در بردارنده عناصر کتابشناختی است. بیشتر ویژگی‌های موجودیت قالب با عناصر توصیفی قواعد انگلومریکن منطبق بوده است. برخی از تغییرات و اضافاتی که در استاندارد آر.دی.ای. وجود داشته در نمودار ۹ آورده شده است. همانگونه که در نمودار قبل توضیح داده شد، سه عنصر «نوع محتوا، نوع رسانه و نوع حامل» از مشخصه‌های آر.دی.ای. و وجه تمایز آن با قواعد فهرستنویسی انگلومریکن هستند که جانشین شناسه اختیاری عام شده‌اند (متن پیش نویس آر.دی.ای. (۲۰۰۸)). این عناصر نقش مهمی در شناسایی و انتخاب آثار مورد نظر کاربر ایفا می‌کنند. نوع محتوای مربوط به موجودیت برداشت و نوع رسانه و نوع حامل، دو ویژگی مربوط به موجودیت قالب هستند. همانگونه که نمودار ۹ نشان می‌دهد، نوع حامل که یکی از عناصر عناصر هسته آر.دی.ای. است در هیچ یک از پیشینه‌ها به کار نرفته و نوع حامل نیز تنها در ۳۳ درصد پیشینه‌ها به کار رفته است.

مُودار ۱۰

عناصر مربوط به موجودیت مورد

همانگونه که نمودار ۱۰ نشان می دهد منبع تهیه فوری مدرک^{۱۹} و محل نگهداری مدرک بیشترین کاربرد را داشته و شناسه گر مدرک کمترین کاربرد را دارد.

۳. روابط کتابشناختی به کار رفته در پیشینه های کتابشناختی کتابخانه دیجیتال ایران:

رابطه یا پیوند کتابشناختی به رابطه ای گفته می شود که میان دو یا چند اثر در جهان کتابشناختی برقرار است. «جهان کتابشناختی به کل آثار انتشار یافته و روابط میان آنها در سطوح مختلف گفته می شود. مفهوم روابط کتابشناختی بر این فرض استوار است که اثری که خلق می شود، گذشته از پیوستگی محتوایی با منابعی که در تهیه آن مورد استفاده قرار گرفته اند، امکان دارد توسط آفریننده آن و یا افراد دیگر به صورت های مختلف بازآفرینی و به جهان کتابشناختی افزوده شود مانند ترجمه ها، ویرایش های جدید، اقتباس ها، خلاصه ها و مانند آنها و یا شکل های گوناگون مانند چاپ، عکس، میکرو فیلم و مانند آنها» (فتاحی، ۱۳۷۵).

روابط کتابشناختی متفاوت و وسیع هستند. دسته بندی تیلت (۱۹۹۱) دامنه وسیع روابطی را که در میان اقلام کتابشناختی وجود دارد روشن می سازد. وی هفت نوع رابطه (هم ارز، اشتقاقی، توصیفی، کل و جزء، همراهی، توالی و انتزاعی و مادی اثر) را در پژوهش خود معرفی می کند. در ذیل هفت رابطه تعریف شده است:

• **رابطه هم ارز^{۲۰}:** که بین دو نسخه مشابه از یک اثر، یا میان اصل اثر و بازتکثیر آن موجود است.

• **رابطه اشتقاقی^{۲۱}:** که میان یک ماده کتابشناختی و تغییری که بر پایه همین امر است استوار است. این آثار شامل ترجمه، ویرایش، برگزیده، خلاصه، روایت و تصحیح است.

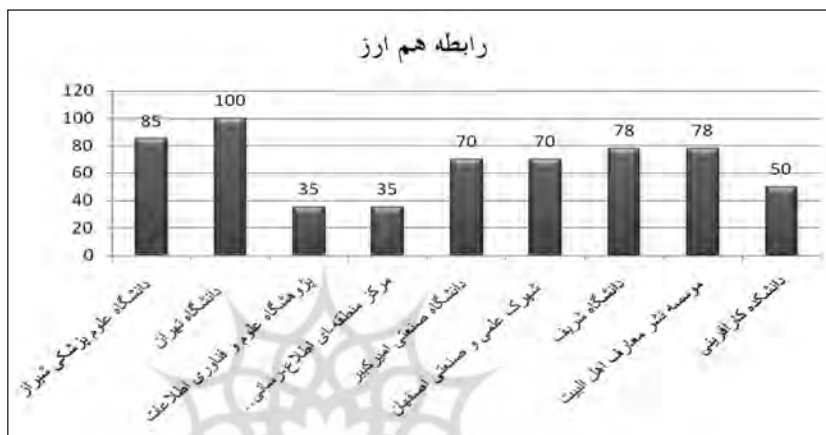
• **رابطه توصیفی^{۲۲}:** که میان یک اثر و شرح، نقد و بررسی، حاشیه و ویرایش تحلیلی آن وجود دارد.

۱۹. ویژگی های موجودیت «مدرک»
موجودی پیشینه را تشکیل می دهند.
20. Equivalence relationship
21. Derivative relationship
22. Descriptive relationship

- **رابطه کل و جزء^{۲۳}**: یا رابطه سلسله‌مراتبی که میان یک جزء از یک ماده یا اثر کتابشناختی و کل آن برقرار است یا بالعکس.
- **رابطه همراهی^{۲۴}**: که میان یک ماده کتابشناختی و ماده کتابشناختی دیگری که آن را همراهی می‌کند، برقرار است.
- **رابطه توالی^{۲۵}**: که میان دو ماده کتابشناختی که یکدیگر را ادامه می‌دهند برقرار است و شامل سالنامه‌ها و گزارش‌های سالانه و صورت جلسات می‌باشد (فتاحی، ۱۳۷۵).

نمودار ۱۱

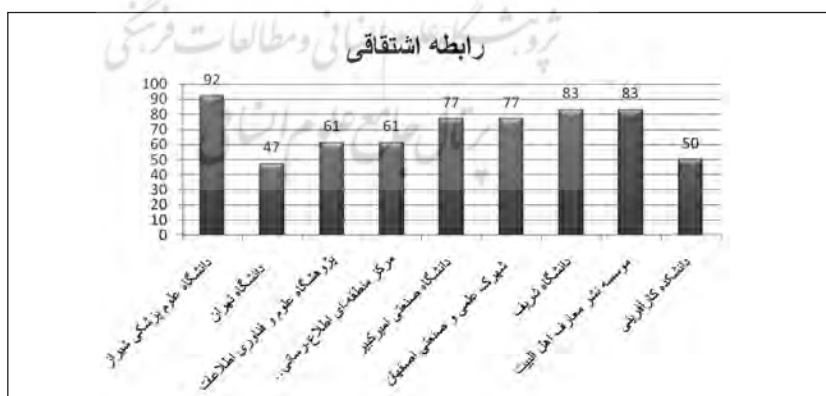
توزیع فراوانی رابطه هم‌ارز در بین
نرم‌افزارهای کتابخانه‌های دیجیتال

همانگونه که نمودار ۱۱ نشان می‌دهد، رابطه هم‌ارز در همه پایشینه‌های کتابخانه دیجیتال دانشگاه تهران به کار رفته است و دانشگاه علوم پزشکی شیراز با ۸۵ درصد، کتابخانه دیجیتال پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات، مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری به ترتیب کمترین رابطه هم‌ارز را داشته‌اند.

نمودار ۱۲

توزیع فراوانی رابطه اشتقاقی در بین
نرم‌افزارهای کتابخانه‌های دیجیتال

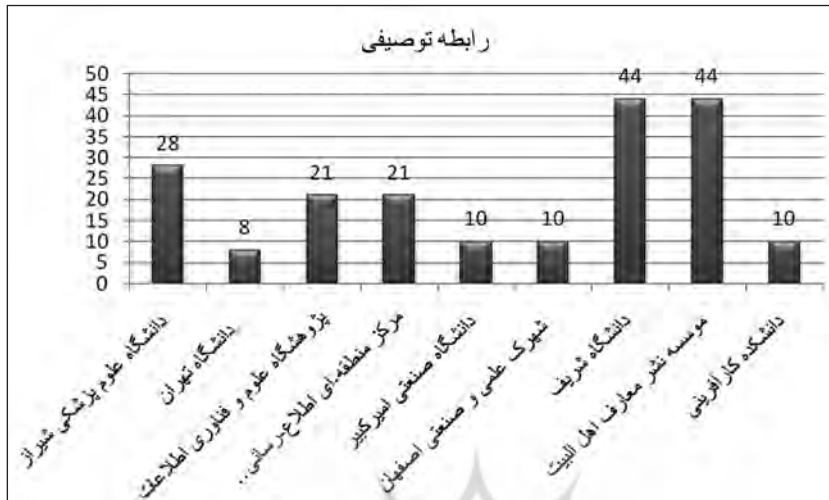
همانگونه که نمودار ۱۲ نشان می‌دهد کتابخانه دیجیتال دانشگاه علوم پزشکی شیراز با

23. Whole-part relationship

24. Accompanying relationship

25. Sequential relationship

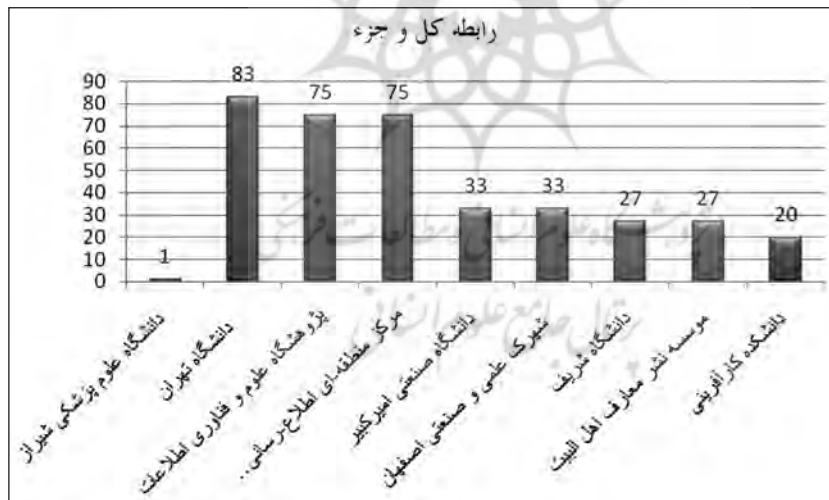
۹۲ درصد بیشترین رابطه اشتقاقی، و کتابخانه دیجیتالی دانشگاه تهران با ۴۷ درصد کمترین رابطه اشتقاقی را داراست.

نمودار ۱۳

توزیع فراوانی رابطه توصیفی در بین
نم افزای کتابخانه‌های دیجیتالی

همانگونه که نمودار ۱۳ نشان می‌دهد، کتابخانه دیجیتالی اهل البیت، کتابخانه دیجیتالی دانشگاه شریف با ۴۴ درصد بیشترین رابطه توصیفی، و کتابخانه دیجیتالی دانشگاه تهران با ۸ درصد کمترین رابطه توصیفی را دارا هستند.

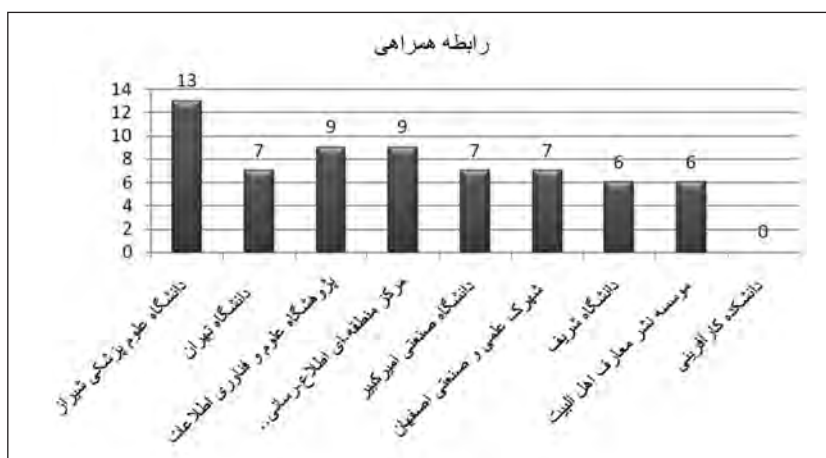
نمودار ۱۴

توزیع فراوانی رابطه کل و جزء در بین
نم افزای کتابخانه‌های دیجیتالی

همانگونه که نمودار ۱۴ نشان می‌دهد، کتابخانه دیجیتالی دانشگاه تهران با ۸۳ درصد بیشترین رابطه کل و جزء، و کتابخانه دیجیتالی دانشگاه علوم پزشکی شیراز با ۱ درصد کمترین رابطه کل و جزء را دارند.

نمودار ۱۵

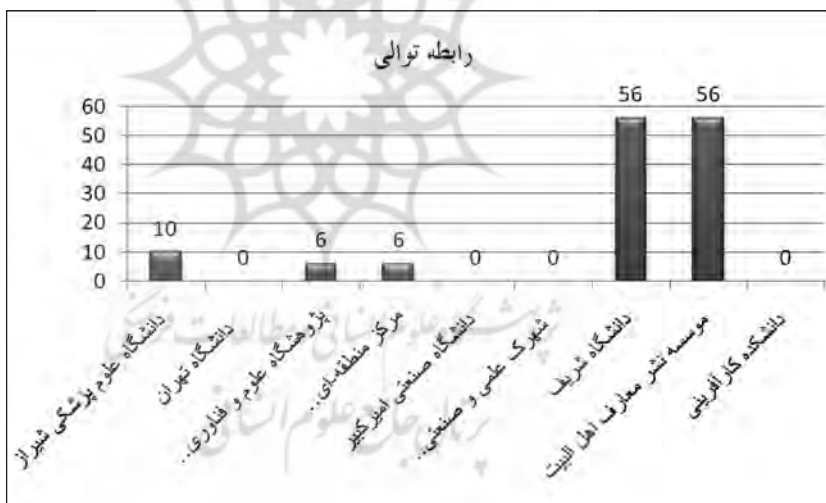
توزیع فراوانی رابطه همراهی در بین
نرم افزارهای کتابخانه‌های دیجیتالی

همانگونه که نمودار ۱۵ نشان می‌دهد، کتابخانه دیجیتالی دانشگاه علوم پزشکی شیراز با ۱۳ درصد بیشترین رابطه همراهی، و کتابخانه‌های دیجیتالی اهل البیت و دانشگاه شریف با ۶ درصد کمترین رابطه همراهی را دارا هستند. رابطه همراهی در نرم‌افزار کتابخانه دیجیتالی دانشکده کارآفرینی دانشگاه تهران وجود ندارد.

نمودار ۱۶

توزیع فراوانی رابطه توالی در بین
نرم افزارهای کتابخانه‌های دیجیتالی

همانگونه که نمودار ۱۶ نشان می‌دهد، کتابخانه دیجیتالی دانشگاه شریف و اهل البیت با ۵۶ درصد بیشترین رابطه توالی، و کتابخانه دیجیتالی پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات و مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری با ۶ درصد کمترین رابطه توالی را دارا هستند. علاوه بر هفت رابطه‌ای که سنجیده شده، در استاندارد آر.دی.ای. روابط دیگری همچون رابطه‌های ذاتی بین موجودیت‌ها، روابط محتوایی، روابط ساختاری و ... که در پیوست J

آر.دی.ای. به آن اشاره شده است. به دلیل اینکه استاندارد آر.دی.ای. تاکنون در هیچ پایگاهی پیاده‌سازی نشده است نمی‌توان اینگونه روابط را سنجید.

نتیجه‌گیری

باتوجه به یافته‌های پژوهش می‌توان به این نتیجه رسید که عناصر مربوط به ناحیه اول توصیف کتابشناختی «ناحیه عنوان و شرح پدیدآور» در تمامی پیشینه‌ها به کار رفته و اکثر عناصر ناحیه چهارم «ناحیه وضعیت نشر» در بیشتر پیشینه‌ها کاربرد داشته‌اند. عناصر مربوط به نواحی ویرایش، فروست و شابک کمترین کاربرد را در پیشینه‌ها داشته‌اند. باتوجه به اینکه این عناصر جزو عناصر ارتباطی به‌شمار می‌آیند و نقش مهمی را در ایجاد روابط کتابشناختی ایفا می‌کنند، بنابراین بایستی در کاربرد صحیح آنها در پیشینه‌ها دقت شود. بررسی انواع روابط کتابشناختی به کار رفته در پیشینه‌های کتابشناختی نشان داد که روابط هم‌ارز و اشتقاقی بیشترین کاربرد، و روابط همراهی و توالی کمترین کاربرد را در پیشینه‌ها به خود اختصاص داده‌اند؛ که این امر را می‌توان ناشی از عدم کاربرد صحیح و کامل عناصری که نقش رابطه‌ای داشتند، به حساب آورد. انطباق عناصر توصیفی به کار رفته در پیشینه‌های کتابشناختی با ویژگی‌های چهار موجودیت آر.دی.ای. نشان داد که بیشترین کاربرد ویژگی موجودیت اثر^{۲۶} «نویسنده اثر» با ۲۹ درصد بوده، این ویژگی همان شناسه افزوده نام در قواعد انگلومریکن است؛ ویژگی‌های شکل اثر، تاریخ اثر، زبان اثر، شناسه‌گر اثر در هیچ‌یک از پیشینه‌ها به کار نرفتند. در موجودیت برداشت، زبان برداشت و نویسنده همکار بالاترین کاربرد را در پیشینه‌ها داشتند و شناسه‌گر برداشت، نوع محتوا، خلاصه محتوا، پوشش محتوا در هیچ‌یک از پیشینه‌ها به کار نرفتند. در موجودیت مدرک نیز، منبع تهیه فوری مدرک و محل نگهداری مدرک بیشترین کاربرد، و شناسه‌گر مدرک کمترین کاربرد را داشتند.

در انتها، اگر لازم باشد براساس نتایج پژوهش راهکارهای مناسبی برای ساخت و تولید پیشینه‌های کتابشناختی که مطابق با نیازهای کاربران کنونی باشد ارائه کرد، می‌توان موارد زیر را نام برد:

- باتوجه به نتایج پژوهش برخی از عناصر هسته در پیشینه‌ها کاربردی نداشتند. وجود عناصر هسته و پایه در پیشینه‌های کتابشناختی باعث می‌شود که هم توصیف منابع اطلاعاتی بهتر و کامل تر انجام گیرد، و هم ارتباط بین پیشینه‌های کتابشناختی کامل تر انجام شود. بنابراین لازم است که قبل از پیاده‌سازی آر.دی.ای.، عناصر هسته براساس نیازهای منابع فارسی برای پیشینه‌ها تعریف و انتخاب شود.
- براساس نتایج پژوهش، برخی از ویژگی‌های تعریف شده در موجودیت‌های اثر،

۲۶. موجودیت اثر، یک موجودیت انتزاعی و غیرمادی است و ویژگی‌های آن در واقع در بخش دوم آر.دی.ای. که مربوط به نقاط بازایی مستند است، قرار می‌گیرند.

برداشت، قالب و مورد در پیشینه‌های کتابشناختی کاربردی نداشتند. با توجه به اینکه هر یک از این ویژگی‌ها براساس نیازهای تعریف شده در دو الگوی مفهومی پایه آر.دی.ای. (اف.آر.بی.آر. و فراد) تعریف شده‌اند و هر یک قادر به برآوردن یکی از این نیازها می‌باشند، لازم است مفهوم و کاربرد هر یک از عناصر داده‌ای مورد نیاز برای ارائه در پیشینه‌های کتابشناختی مشخص و تعریف شود و به درستی در پیشینه‌های کتابشناختی ارائه شود.

• کتابداران و فهرست‌نویسان ایرانی باید با استانداردهای نوین سازماندهی اطلاعات از جمله آر.دی.ای. و الگوهای مفهومی آن آشنا شوند. با برگزاری کارگاه‌های آموزشی و گنجاندن آن در برنامه‌های درسی می‌توان به این هدف دست یافت.

برای به‌کارگیری دستورالعمل‌های آر.دی.ای. جهت توصیف منابع دیجیتالی و منابع چاپی و هماهنگی کشور ایران با جوامع بین‌المللی در زمینه سازماندهی اطلاعات، اولین گام این است که یک مرکز و یا یک سازمان معتبر در ایران این حرکت را رهبری و مدیریت کند. این حرکت‌ها شامل موارد زیر است:

۱. در ابتدا باید آخرین نسخه منتشر شده از آر.دی.ای. با نام آر.دی.ای. تولکیت^{۲۷}، با کسب اجازه از ناشران آن، به زبان فارسی ترجمه شود.

۲. اصطلاحات ارزشی^{۲۸} و یا اصطلاحات کنترل شده در وبسایت Open Metadata Registry به زبان فارسی ترجمه شود.

۳. دستورالعمل‌های موجود در استاندارد آر.دی.ای. بر اساس نیازهای منابع و زبان فارسی تغییر یابد.

۴. مثال‌های مختلفی براساس منابع فارسی برای بخش‌های مختلف آر.دی.ای. تهیه شده و در نسخه ترجمه شده آن گنجانده شود.

۵. با توجه به ویژگی‌های خاص منابع ایرانی - اسلامی لازم است تا بخش‌های مختلف آر.دی.ای. بررسی شده و براساس آن نیازها تغییراتی در متن آر.دی.ای. تولکیت ترجمه شده به فارسی گنجانده شود.

منابع

- ارسطویور، شعله (۱۳۸۷). «تحلیل کارکردهای عناصر اطلاعاتی در پیشینه کتابشناختی: رویکردی نو به سازماندهی چندمنظوره اطلاعات در فهرست‌های رایانه‌ای». *فصلنامه کتاب*، ۱۰(۲)، ۵۳-۹۰.
- علیپورحافظی، مهدی (۱۳۸۸). «بررسی نحوه مبادلات بین سیستم‌های اطلاعاتی کتابخانه‌های دیجیتالی در ایران و ارائه الگوی پیشنهادی». پایان‌نامه دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.

27. RDA Toolkit

28. The value vocabularies

فتاحی، رحمت‌اله (۱۳۷۵). «روابط کتابشناختی در فهرست‌نویسی توصیفی». *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۲۶، ۳۲-۴۴.

نادی‌راوندی، سمیه (۱۳۸۸). «مقایسه عناصر فراداده‌ای به کار گرفته شده در وب‌سایت کتابخانه‌های دیجیتال در ایران با استاندارد دابلین‌کور». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی و درمانی ایران.

نوروزی، یعقوب (۱۳۸۸). «ارزیابی رابط کاربر در صفحات وب فارسی کتابخانه‌های دیجیتال ایران و ارائه الگوی پیشنهادی». پایان‌نامه دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.

JSC (2008a). "Identify manifestation and item". Consistency Review. Retrieved December 2009. from: [http://www.rdaonline.org/consistency review/chapter 2](http://www.rdaonline.org/consistency%20review/chapter%202)

----- (2008b). "Identify work and expression". Consistency Review. Retrieved December 2009. from: [http://www.rdaonline.org/consistency review/chapter 2](http://www.rdaonline.org/consistency%20review/chapter%202)

----- (2008c). "RDA: Resource Description and Access Frequently Asked Questions: 1.3 why did the name change to RDA-Resource Description and Access?". Retrieved August 4, 2009. from: <http://www.jsc.org/rdafaq.html>

Tillett, Barbara (1987). "Taxonomy of bibliographic relationship: Toward a conceptual structure of bibliographic information used in cataloging". Ph.D.dissertation. University of California, Los Ang.

----- (1991). "Taxonomy of bibliographic relationships". *Library Resources & Technical Services*, 35 (2): 150-158.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی

استناد به این مقاله:

مرادی، خدیجه؛ حاجی زین العابدینی، محسن؛ دلیلی، حمید (۱۳۹۲). «داده‌های توصیفی و روابط کتابشناختی در پیشینه‌های کتابشناختی کتابخانه‌های دیجیتال ایران براساس استاندارد آردی. ای». *فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۴(۲): ۲۰-۴۰.